

УДК 81'246.2

Н. М. Совтис,

доцент, кандидат філологічних наук,

докторант кафедри полоністики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

бульвар Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна,

nataliasowtys@gmail.com

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ ОПISУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи в термінологічному визначенні поняття *мовна картина світу*. Подано аргументи щодо використання понять *інтерпретація*, *віддзеркалення* та *творення* щодо взаємозв'язку між мовою і дійсністю. Розглянуто перспективи використання теорії мовної картини світу у дослідженні літературних текстів.

Ключові слова: мовна картина світу, інтерпретація, концепція.

Постановка проблеми. Оскільки питання дослідження мовної картини світу (МКС) ґрунтовно опрацьоване в численних лінгвістичних студіях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Я. Анушевич, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, А. Вежицька, Р. Гжегорчикова, Й. Мацкевич, А. Мокієнко, С. Єрмоленко, Н. Солюгуб, Я. Токарський), зосередимо нашу увагу на відображенні найважливіших засад, пов'язаних з поняттям мовної картини світу.

Перші приклади функціонування поняття *мовна картина світу* сягають першої половини XIX ст. і пов'язані, з однієї сторони, з появою фундаментальних для цієї проблеми праць В. фон Гумбольдта, з другої – виникненням нового напрямку в лінгвістиці – граматики змісту, в якій МКС становила головне поняття [9, с. 128–157]. Ідея В. фон Гумбольдта знайшла свій розвиток у вченнях неогумбольдіанства в німецькому мовознавстві, хоча розвідки про значення мови у пізнанні і її світоглядну роль активно проводилися в інших країнах [13, с. 18–76]. Теза про МКС знайшла широкий і ґрунтовний розвиток у працях Л. Вайсгербера, який визнавав функцію мови створення власного бачення зовнішнього світу, тобто мовної картини світу, що існує у свідомості людей у формі мовних символів [3, с. 150]. Ця визначальна функція мови, поширена у Л. Вайсгербера за межі когнітивної діяльності (на релігію, право, науку), залежить

від рідної мови: (sprachliches) Weltbild – (мовна) картина світу означає будування світу за допомогою засобів рідної мови [3, с. 153]. Згодом Л. Вітгенштейн це правило доповнив: „Межі моєї мови означають межі мого світу” [16, с. 67].

Мета нашого дослідження – проаналізувати основні теоретичні підходи в термінологічному визначенні поняття *мовна картина світу* та з’ясувати відповідність використання понять *віддзеркалення*, *творення* та *інтерпретація* щодо взаємозв’язку між мовою і дійсністю.

Основний принцип концепції мовної картини світу – це твердження, що мова є не тільки засобом порозуміння між людьми, а й нестатичним утворенням. Незважаючи на існування численних незмінних елементів (базова лексика), мову розуміють як динамічну систему, отже вона перебуває у стані постійного розвитку і творення. Мова переходить у категорію творця дійсності, під творчістю розуміють здатність створення мовою власної системи понять у людському мисленні, тобто створення власної картини світу, як наслідок, виникає мовна інтерпретація позамовної дійсності з певних „точок бачення” [4, с. 91–92]. Спостереження над активною роллю мови призводять до більш принципового твердження, а саме до надання мові, і лише їй, здатності бачення, пізнання, інтерпретації, відкриття або віддзеркалення позамовної дійсності. Мовна картина світу належить до центральних категорій лінгвокультурології, і хоч термін за своєю суттю є метафоричним, однак активно функціонує у побудові семантичних моделей значень мовних елементів.

Однією з надзвичайно важливих і дискусійних є проблема термінологічного окреслення цього поняття. Є. Бартмінський вказує на неоднозначність терміна *мовна картина світу* (далі – МКС), оскільки він функціонує в індивідуально-об’єктному сенсі, коли мова йде про чиєсь бачення світу, а також у сенсі предметному, коли йдеться про результат чийогось бачення світу. В значенні об’єктному можна говорити про бачення світу, у предметному – про картину світу. У формулюванні дефініції *мовна картина світу* дослідники переважно керуються позицією *langue*, у різний спосіб виділяючи найважливіші властивості. Визначення мовної картини світу Є. Бартмінського і Р. Токарського: „певний набір суджень, закріплених більшою чи меншою мірою в мові та вкладених у значення слів або ж цими значеннями імплікованих, який повідомляє про риси і способи існування об’єктів позамовного світу” [5, с. 72]. Учені визнали МКС

„втільненням комплексу відношень, що містяться в мовному оформленні тексту та виникають зі знань про позамовний світ” [5, с.72]. Пізніші модифікації цього терміна містять важливе для лінгвістики поняття інтерпретації: „МКС – закріплена в мові інтерпретація дійсності, яку можна представити у вигляді суджень про світ” [4, с. 92]. Р. Гжегорчикова розуміє мовну картину світу як понятійну структуру, закріплену в системі даної мови, отже її граматичних і лексичних властивостях, що реалізується, як і все в мові, за допомогою текстів [8, с. 43]. Р. Токарський запропонував розглядати МКС як набір мовних правил, що показують своєрідні способи бачення світу [14, с. 358]. Й. Мацкевич трактує МКС як абстрактну, інтерсуб’єктивну модель, складену з образів виділених об’єктів, що містять інформацію про риси і способи існування цих об’єктів [11, с. 11–13]. О.Чарикова, Й. Стернін вважають, що мовна картина світу – це образ світу, що створюється лінгвістичними засобами, зокрема номінативними засобами мови – лексемами і фразеологізмами, які забезпечують членування та класифікацію об’єктів національної дійсності значущою відсутністю номінативних одиниць; граматичними засобами мови; функціональними засобами мови (відбір найчастотнішої лексики і фразеології дає змогу визначити склад комунікативно-релевантних мовних засобів); образними засобами (напрямки розвитку переносних значень, внутрішня форма мовних одиниць, національно-специфічна образність); фоносемантикою мови; дискурсивними засобами мови – специфічними засобами і стратегіями текстопобудови, аргументації, ведення суперечки, діалогу, побудови монологічних текстів, особливостями стратегій і тактик комунікативної поведінки у стандартних комунікативних ситуаціях тощо [2, с. 37].

Принципи вивчення і опису МКС розглядають у своїх дослідженнях Ю.Д. Апресян, Т.В. Булигіна, Л. П. Іванова, О. С. Кубрякова, В. М. Мокиєнко, Й. А. Стернін, О. Д. Шмельов, О. С. Яковлева та ін., які зазначають, що більш складним поняттям, ніж мовна картина світу, є картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, яка набуває вербальної форми. Внаслідок різнопланових підходів до дослідження поняття МКС впроваджені його видові похідні: концептуальна картина світу, теологічна картина світу, нормативно-наукова картина світу, філологічна картина світу, міфологічна картина світу, культурна картина світу, а також художня картина світу, індивідуальна картина світу, поетична картина світу тощо [11, с. 7].

Незалежно від визначень МКС, її дефініції мають багато спільного у принципових позиціях, що виникає з прийнятого положення – мова віддзеркалює концептуальну систему, усталену в певному суспільстві, включена в культуру, тобто містить ті уявлення про світ, які характерні для середньостатистичного носія мови.

Отже, мовна картина проявляється в мові, а не в інших знакових системах: мистецтві, звичаях, обрядах тощо. Однак картина світу – це не її „відображення”, або „створення” в мові, це швидше „інтерпретація” дійсності. Називання взаємозв’язку між мовою і дійсністю саме терміном *інтерпретація* дозволяє зберегти рівновагу між епістемологічним об’єктивізмом (світ існує реально і його можна пізнати) та суб’єктивізмом (світ сприймається людьми у своєрідний спосіб). Таке формулювання підкреслює активність людського пізнання (вираженого в мові) по відношенню до світу. У свою чергу світ означає тут все, весь універсум, про який говоримо, враховуючи певний вибраний фрагмент цього світу (дійсності).

Не підлягає сумніву, що кожна етнічна група інакше аналізує і інтерпретує дійсність, і що це знаходить відбиття у її мові (у граматичній системі і в словниковому складі). На думку Р. Токарського, відповідь на питання: мова віддзеркалює світ?, мова створює світ?, мова інтерпретує світ? – є принциповим у дослідженні мовної картини світу [15, с. 52]. Згідно з першим твердженням віддзеркалення світу через мову, нематеріальна мовна складова розуміється як форма екзистенції матерії, а сам процес відображення базується на таких засадах: 1) спостереження над позамовною дійсністю, 2) усвідомлення цієї дійсності, тобто раціонального пізнання і конфронтації цього пізнання з суспільною пам’яттю, 3) розуміння дійсності, тобто перетворення матеріального світу людським розумом, 4) вираження за допомогою мови [див.: 15, с. 53]. Отже, мова повинна розвиватися згідно з розвитком позамовної дійсності, саме тому ця концепція стала популярною в інтерпретації багатьох мовних явищ: виникнення неологізмів, переходу слів до категорії архаїчної та історичної лексики тощо. У європейській структурній семантиці ця теза стала основою для дослідження Б. Пот’єра [12], О. Духачека [6], А. Ж. Греймаса [7]. Згідно концепцій семантики, в основі яких лежить постулат, що мова віддзеркалює світ, мовне значення не можна зрозуміти і описати без співвіднесення з позамовною дійсністю, однак залишається без

відповіді питання про роль культури у формуванні системи понять, характерних для певної мови, а також роль людини як оригінальної творчої сили.

Мова – це форма пізнання світу і створеної нею картини суспільної реальності. Цей спосіб трактування мови і її творчої сили пов'язують переважно з т.зв. граматиною змісту і її прекурсором – В. фон Гумбольдтом, а також з американською етнолінгвістикою, яку часто зводять до назви „гіпотеза Сепіра-Ворфа”. Внаслідок цих досліджень розуміння мови виникає поділ на світ зовнішньої реальності, а також внутрішній психічний світ, сформований мовою. Об'єктом лінгвістичних розвідок стають етнічні мови, а звідси лише крок до досліджень мовних картин світу, які показують, як у певній національній мові піддаються категоризації та оцінюванню фрагменти позамовної діяльності, а також розглядають пануючі в цій мові загальні тенденції категоризації та оцінювання [15, с. 58]. Створення неологізму, надання слову в тексті нового значення або використання нестандартного значення щодо граматичних норм чи семантичного поєднання слів вимагає звернення уваги не лише на форму самого висловлення, оскільки за цією формою приховується нове бачення світу, новий погляд на оточуючу дійсність, звідси виникає постулат „стандартне бачення світу” – „нове бачення світу”.

Креативність розглядають згідно твердження, що в мові передбачена можливість називання речей, безіменних явищ до певного часу, а також категоризація світу у спосіб, відмінний від загальноприйнятих зразків. Можливість створювати новий світ понять, важлива у контактах між людьми, необхідна у способах пошуку характеру порозуміння, відходить однак від суті самої мови як форми інтерсуб'єктного спілкування людей. Отже, креативність експонує суб'єктивні, одиничні способи спостереження над світом, його категоризацію та оцінювання. Щодо постулату „мова інтерпретує світ” Р. Токарський намагався пояснити семантику дієслова „інтерпретувати”. Цей предикат, на думку дослідника, вимагає двох змінних: суб'єкта дії, а також інтерпретованого об'єкта. Без досвіду, який виникає в результаті взаємодії з навколишньою дійсністю, реальним та видуманим (казки, легенди) світом, опис світу, що приховується за словом, був би практично неможливим. Але інтерпретатором доступних фактів є людина, не лише як окремий індивід, а й як представник певної спільноти, для якого характерна одна мова та

приналежність до певної соціолектної, професійної тощо спільноти. Кожна з таких груп керується у своїй діяльності групою вказівок і пропозицій, які можна в загальних рисах назвати культурою, що не є лише матеріальним явищем, а є організацією людей, поведінки і почуттів та формою того, що люди зберігають у свій пам'яті, їхні моделі спостереження, асоціації, інтерпретації [15, с. 64]. Ця форма культури зумовлює семантичні образи слів і загальні тенденції до категоризації та оцінювання. Пошук загальних моделей категоризації та оцінювання світу стає особливо важливим у сучасних семантичних дослідженнях з використанням методу порівняльного міжмовного аналізу (А. Вежбицька, Й. Мацкевич).

На особливу увагу заслуговує використання концепції МКС у дослідженнях художньої мови, що й досі належить до дискусійних питань. Основний носій картини світу – слова: з розмовних значень виводимо інтерсуб'єктну картину світу, з художніх творів – індивідуальну, своєрідну картину світу. Ця поетична картина має багато спільних елементів з інтерсуб'єктною, але водночас буває різною, оскільки митець неодноразово бачить інакше, знаходить не вкорінені в певній загальнонародній мові аспекти явищ, інакше ці явища ієрархізує та категоризує. За основу він бере обов'язкові мовні коди, але трансформує та модифікує їх. Досліджуючи значення слів у поетичних текстах, слід враховувати особливості поетичної творчості та аналізувати мову „прямо” і „не прямо”, одним з невід'ємних елементів дослідження різноманітних мовних явищ „не прямо” виступає контекст [10, с. 47]. Слід враховувати очевидну залежність між розумінням творів в цілому (чи їх частин) і розуміння окремих слів і зворотів. Це означає, щоб розуміти саме слова, потрібно розуміти увесь текст, а щоб розуміти увесь текст, потрібно розуміти саме слова і їх роль у тексті.

Висновки. Отже, аналіз МКС належить до важливих проблем, які й надалі залишатимуться актуальними з огляду на тенденції сучасних гуманітарних розвідок, зміни методики дослідження. Використання теорії мовної картини світу у дослідженні літературних текстів дозволить виділити елементи ідіолекту, які є спільними з загальнонаціональною мовою, а також ті, які є відмінними, вказати культурну зумовленість певного ідіолекту, відтворити усталену ієрархію цінностей у мові письменника, властиве йому бачення світу через позначення фрагментів позамовної дійсності.

Незважаючи на значну кількість публікацій, питання методики порівняльного дослідження мовної картини світу письменників, які писали свої твори двома, а то й більше мовами, залишається не до кінця з'ясованим. Це й повинно стати предметом подальших розвідок.

Список використаної літератури

1. Петрова Л. О. Художня картина світу в російському сатирико-гумористичному наративі початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук / Л. О. Петрова. – Київ, 2008. – 44 с.
2. Чарькова О. Н. Роль глагола в репрезентации индивидуально-авторской модели мира в художественном тексте / О. Н. Чарькова. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 2000. – 193 с.
3. Andrzejewski J. Leo Weisgerbera relatywistyczna koncepcja języka / J. Andrzejewski // *Studia Metodologiczne*. – 1983. – z. 22. – Poznań. – S. 137–153.
4. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / J. Bartmiński // *Profilowanie pojęć. Wybór prac / pod red J. Bartmińskiego*. – Lublin. – 1993. – S. 90–108.
5. Bartmiński J. Językowy obraz świata a spójność tekstu / J. Bartmiński, R. Tokarski // *Teoria tekstu. Zbiór studiów / red. T. Dobrzyńska*. – Wrocław. – 1986. – S. 65–82.
6. Ducháček O. K problematice komponentální analýzy z hlediska romanisty / O. Ducháček // *Slovo a slovesnost XXXIV*. – 1973. – S. 224–232.
7. Greimas A.-J. *Semantique structurale* / A.-J. Greimas. – Paris : Larousse, 1966. – 262 p.
8. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata / R. Grzegorzczkova // *Językowy obraz świata*. – Lublin. – 1990. – S. 41–49.
9. Helbig G. *Dzieje językoznawstwa nowożytnego* / G. Helbig / przełożyli Cz. Shatte, D. Morciniec. – Wrocław, 1982. – 480 s.
10. Kowalewska-Dąbrowska J. Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego / J. Kowalewska-Dąbrowska. – Gdańsk : Uniwersytet Gdański, 2006. – 202 s.
11. Maćkiewicz J. *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku* / J. Maćkiewicz. – Gdańsk : Uniwersytet Gdański, 1999. – 165 s.
12. Pottier B. *Vers une semantique moderne. Travaux de Linguistique et de Literature* / B. Pottier. – Strasbourg, 1964. – Cz. I. – S. 107–137.
13. Shaff A. *Język a poznanie* / A. Shaff. – Warszawa : PWN, 1964. – 276 s.
14. Tokarski R. *Słownictwo jako interpretacja świata* / R. Tokarski // *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX w.* / red. J. Bartmiński. – T. II. – 1993. – S. 335–362.
15. Tokarski R. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej* / R. Tokarski. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – 373 s.
16. Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus* / L. Wittgenstein / przełożył B. Wolniewicz. – Warszawa, 1970. – 194 s.

Н. М. Совтыс

АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРИНЦИПЫ ОПИСАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

В статье проанализированы основные теоретические подходы в терминологическом определении понятия *языковая картина мира*. Приведены аргументы относительно использования понятий *интерпретация*, *отражение* и *создание* во взаимосвязи между языком и действительностью. Рассмотрены перспективы использования теории языковой картины мира в исследовании литературных текстов.

Ключевые слова: языковая картина мира, интерпретация, концепция.

N. Sovtys,

Associate Professor, Candidate of Philology,
Doctoral Candidate of Polish Studies Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine,
nataliasowtys@gmail.com

THE ASPECTS OF RESEARCH AND THE PRINCIPLES OF DESCRIPTION OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Summary

The purpose of the research is to analyze the main theoretical approaches to the definition of the concept „linguistic picture of the world”. The answer to the question *Does language reflect the world, create the world, interpret the world* is of the fundamental importance in the research of the linguistic picture of the world.

The analysis of the linguistic picture of the world is one of the most important problems, which will remain urgent in the future, taking into account the tendencies of contemporary linguistic investigations and changes in the methodology.

The usage of the theory of the linguistic picture of the world in the research of the literary texts will allow to single out the elements of the idiolect which are common in the national language as well as those which are different in order to indicate cultural conditionality of a particular idiolect, reproduce well-established hierarchy of values in the writer’s language and his peculiar vision of the world through the fragments of language of the nonverbal reality. Despite the fact that there is a large amount of publications on this topic, the question of the methodology of comparative research of the writers’ linguistic picture who wrote their literary works in two or even more languages has not received all the attention it deserves. That is why it should be the subject of the subsequent investigations.

Key words: linguistic picture of the world, interpretation, concept.

Надійшла до редакції 3.09.2014 р.